

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie

Milan Patka

Rytina pražského orloje z roku 1837

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Vol. 58 (2013), No. 3, 215–220

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/143459>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 2013

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

Rytina pražského orloje z roku 1837

Milan Patka, Praha

Jedna z nejlepších a neznámějších rytin pražského orloje (obr. 1) pochází z roku 1837 a vytvořil ji rytec Vilém Kandler podle kresby perem tuší Aloise Čermáka [5, obr. 5] z roku 1836. Rytina celá i její detaily jsou často publikovány [2, s. 87], [5, obr. 94] nejen pro svoji atraktivnost, ale hlavně proto, že zobrazuje podobu předmánesovské kalendářní desky z doby před velkou opravou a rekonstrukcí orloje v letech 1864–1866. Z knižních reprodukcí však není zcela zřejmá detailnost zobrazení, protože velikost originálu rytiny je značná – 550×770 mm! Tyto rozměry nasvědčují skutečnosti, že byla určena k použití jako výzdoba interiérů bohatších měšťanů – obdivovatelů umění – a šlechtických sídel, kde se často nalézaly nejen sbírky obrazů, ale i rytin. Můžeme si tedy dobře představit, jak takováto rytina zdobila stěny těch pražských měšťanů, kteří byli hrdí na svoje staroměstské astronomické hodiny – věhlasný orloj – nebo si prostě rytiny cenili jako uměleckého díla. Nutno však podotknout, že v době vzniku této rytiny paradoxně nebyl pražský orloj v právě nejlepším stavu.

Než se dostaneme k popisu jednotlivých částí a zajímavostí zobrazení pražského orloje, podívejme se, co nám mohou říci doprovodné texty uvedené na rytině – konkrétně na exempláři autora článku. Především pod rytinou je uveden nezbytný vysvětlující text:

ABBILDUNG.

Der auf dem altstädter Rathhause zu Prag im Jr. 1490 von dem prager Astronomen und Lehrer der Mathematik Magister Hanusch gefertigten und in den Jahren 1552 bis 1557 durch Johann Taborsky wieder hergestellten astronomischen Kunstuhr. Vom böhmischen Actien-Vereine zur Verlosung von Kunstwerken vaterländischer Künstler im Jahre 1837.

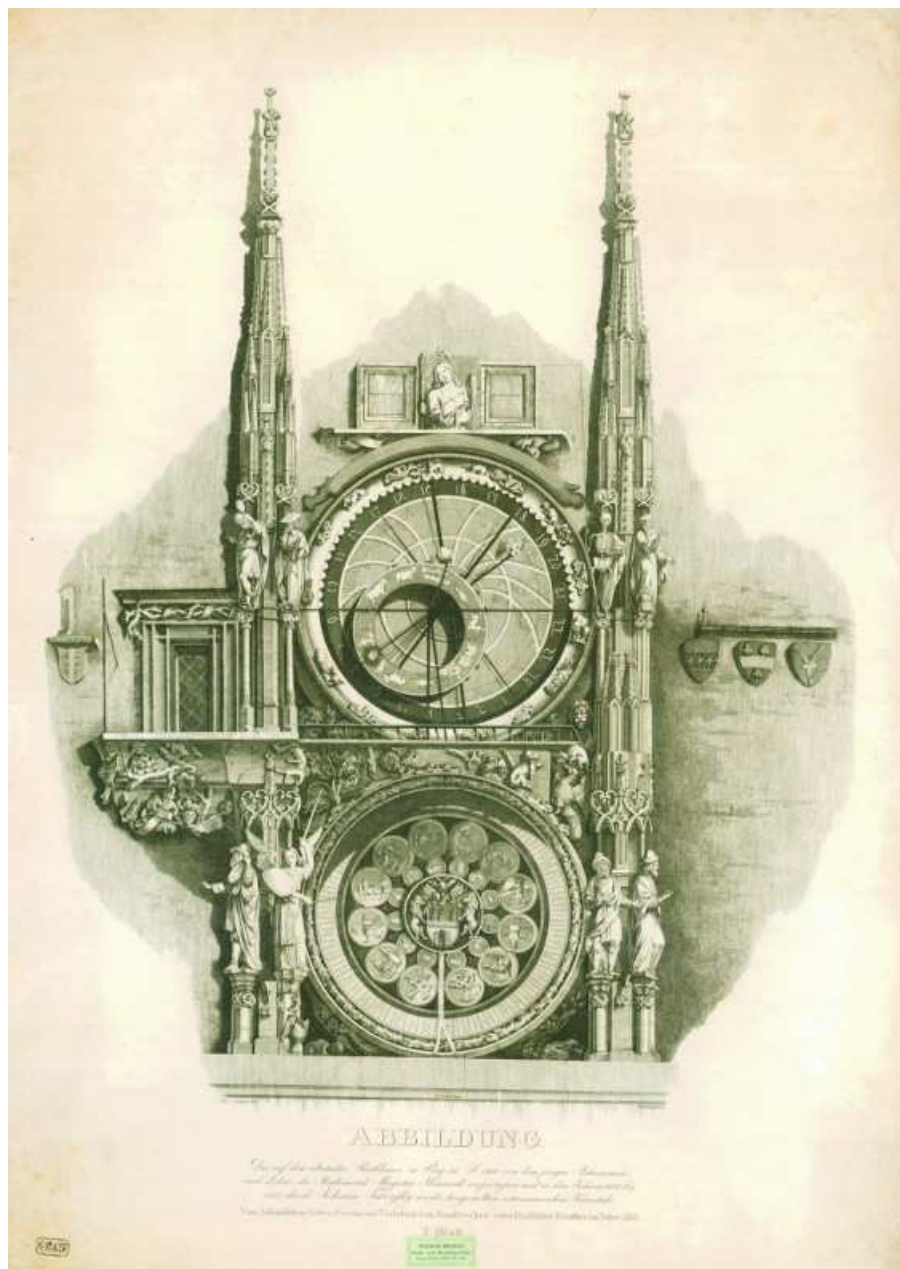
I. Blatt.

Rytina byla tedy vydána jako prémie Krasoumné jednoty na rok 1837. Šlo o výroční prémii určené členům tohoto spolku pro podporu výtvarného umění, který byl součástí Společnosti vlasteneckých přátel umění. Byla to jedna z prvních premií. Vydávány byly od roku 1836. S tím souvisí i označení „I. Blatt“. Na rok 1837 vyšly celkem dvě prémie a rytina s orlojem byla vydána jako první z nich. Druhá prémie již s orlojem námětově nesouvisela, šlo o výjev Krista u Marty a Marie, rovněž od Viléma Kandlera.

Těsně pod tímto nápisem je nálepka obchodníka s textem:

Friedrich Ehrlich 's
Buch- und Kunsthandlung
Prag, kleiner Ring Nr. 459.

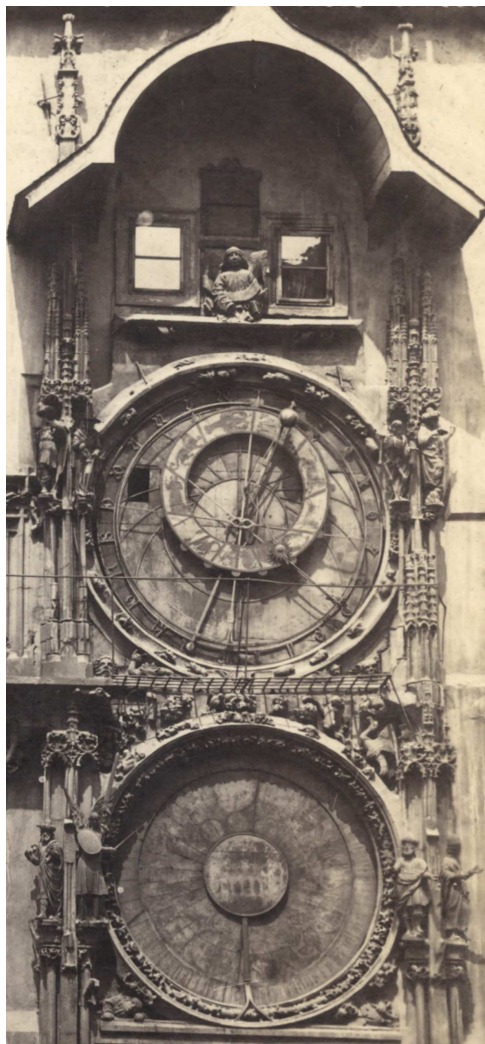
Friedrich Ehrlich byl pražským knihkupcem i nakladatelem. Nálepka nám také říká, že tyto rytiny byly stylově prodávány blízko, na dohled od zobrazovaného pražského orloje (ale asi nejen tady), na jižní straně staroměstského Malého rynečku, v tak zvaném Richtrově domě (čp. 459). Je to ten krásný dům s klasicistním portálem, ve kterém

Obr. 1. Rytina pražského orloje z roku 1837

je průchod do Michalské ulice směrem na Uhelný trh. V té době ho vlastnili manželé Richtrovi (koupili ho v roce 1836) a v roce 1862 ho věnovali chudobinci [6, s. 146].

Přímo v nejspodnější střední části kresby rytiny je další miniaturní, 2 milimetry široká obchodní nálepka s textem: *Prag bei Marco Berra.*

Obr. 2. Fotografie pražského orloje z roku 1856

Marco Berra byl první významný pražský vydavatel hudebnin a grafických listů. Tato nálepka asi dokládá, že se podílel na vydání této prémie Krasoumné jednoty.

Dále jsou po levé a pravé straně dolního okraje rytiny uvedena jména tvůrců – kreslíře a rytce: *Aloys Czermak del.* a *Wilh. Kandler sc.*

Alois Čermák (1814–1879) byl malíř, kreslíř, vyučoval na pražské malířské akademii, byl významnou osobností v organizaci Krasoumné jednoty. Jeho předlohová kresba z roku 1836 (pro rytinu orloje) se dochovala a je uložena ve Sbírce grafiky a kresby Národní galerie pod inventárním číslem K 4012 [7, s. 152]. Je to kresba perem tuší na papíře světle okrovém rozměru 705 × 517 mm. Je označena vpravo dole Alois Czermak 30. 4. 1836.

Vilém Kandler (1816–1896) byl výtvarník s širokým rejstříkem oborů a technik – malíř, grafik, ilustrátor, vedutista, tvůrce nástěnných maleb i restaurátor se stěžejním

zaměřením na náboženské náměty. Jeho rytina (přesněji mědiryt [7, s. 205]) pražského orloje je v Národní galerii uložena pod inventárním číslem R 154 257.

Podívejme se nyní, čím je tato rytina nejzajímavější a nejpřínosnější, co hlavního je na ní zobrazeno na rozdíl od dnešního stavu orloje. Především je to již zmíněná předmánesovská kalendářní deska s mnoha jinde neviděnými podrobnostmi, pocházející z r. 1659. Jednotlivé kruhové obrazy alegorických činností charakterizujících jednotlivé měsíce roku a k nim přiřazených znamení zvěrokruhu (znamení Panny a Střelce jsou na rytině vzájemně prohozena) jsou seřazeny polohou po obvodě kalendářní desky, ne jako na Mánesově kalendáriu kde směřují polohou centrálně se sbíhající do středu desky. To dnes působí mnohem monumentálnější uměleckým dojmem, ale pak na kalendářní data musí dnes ukazovat šipka v nejvyšším bodě kalendária. Důsledkem tohoto rozdílu je, že na kalendářní předmánesovské desce ukazoval na aktuální kalendářní údaj svým žezlem anděl stojící po levé straně kalendária. Zajímavé je, že na Čermákově předlohoové kresbě žezlo nahrazuje jakási ohnutá tyčka, sice nevzhledná, ale prakticky více vyhovující coby ukazatel kalendářních dat. Deska nebyla tak monumentální, ale zase na druhou stranu byla praktičtější, protože aktuální kalendářní údaj byl blíže k divákovi, a byl tedy čitelnější. Rytina je natolik podrobná, že je v hrubých rysech patrné, co bylo zobrazeno na jednotlivých malbách typických lidských činností pro jednotlivé měsíce roku, i to, že osa kalendářní desky byla tehdy trochu nevzhledně z vnější strany podepřena železným pásem vrcholícím puklicí se znakem Prahy v podobě platné před r. 1649, kdy v městské bráně znaku ještě není zobrazena ozbrojená ruka s mečem. To bylo polepšení znaku udělené za úspěšnou obranu proti švédským vojskům v r. 1648. Turci doprovázející anděla po stranách kalendária nemají na rytině v ruce buď nic, nebo jiný symbol, než odpovídá dnešnímu stavu, protože ve 20. stol. řezbář Vojta Sucharda vložil Turkům do rukou dnešní symboly – od leva: brk na psaní a stočená listina; dalekohled; rozevřená kniha. Také Turek po pravé straně kostlivce na rytině nemá v ruce nic, na rozdíl od dnešního strunného nástroje rovněž dodaného Suchardou.

Na rytině na astronomickém ciferníku je největším rozdílem oproti dnešnímu stavu zobrazení zvířetníkových znamení jako malovaných obrázků, které jsou tady opravdu „zvěrokruhem“, což je pojmenování pocházející z dávné astrologie. Dnešní stav, kdy jsou na ekliptice orloje astronomické značky, vznikl při opravě orloje v letech 1864–1866. Starobylé značky se rozhodně lépe hodí k astronomickému ciferníku, kde jsou různé číslice, křivky a nápisy, a působí harmoničtěji. Tato změna však nevznikla na základě uvedené racionální úvahy, ale proto, že to bylo při zmíněné opravě levnější a hlavně rychleji zhotoveno. Po obvodu výstředné ekliptiky jsou na rytině místy polokruhové výstupky, na rozdíl od dnešního páskového dělení. Na rytině ve spodní části pevné základní desky ciferníku není žádné dělení, není ani vyznačen kruh astronomické noci, kdy Slunce klesá více než 18° pod obzor. Je ale otázkou, zda to byla tehdy skutečnost nebo zjednodušení kreslíře a rytce, protože tato velká plocha bez jakékoli kresby by byla příliš monotónní. Záhadný je obloukový segment nad astronomickým ciferníkem zakončený na obou stranách oblými rozpolcenými výběžky. Podobný útvar je i na kresbě tužkou staroměstského orloje V. Morstadta z roku 1826 [5, obr. 4] a kolorovaném leptu staroměstského orloje C. Plutha z roku 1793 [5, obr. 3]. Analogii lze nalézt i na akvarelu olomouckého orloje J. Fischera z roku 1805 [1, s. 31], kde u pravého horního postranního ciferníku je evidentně podobný obloukový segment s nápisem.

Z těchto porovnání je možné dovodit, že na Kandlerově rytině pražského orloje se nejspíš jedná o zobrazení dobového segmentového podkladu pro jakýsi nápis, na všech obrázcích však neidentifikovatelný.

Složitá gotická kamenická výzdoba orloje je na rytině zobrazena s množstvím podrobností, a není asi možné a důležité se zabývat všemi drobnými detaily a rozdíly. Dá se z ní ale vyčíst mnoho charakteristického. Především nepřilíš dobrý stav orloje v době zobrazení je vidět na chybějících částech. Pták vlevo dole od kalendária nemá pořádnou hlavu a to dodnes, opičce vpravo nahoře chybí nožičky (dnes jsou již doplněny), andělovi zcela nahoře nad ciferníky chybí ruka. Ta je dnes také již doplněna – je tam vlastně celá novodobá kopie anděla svým výrazem však nepřilíš podobná původní snad gotické parléřovské plastice. Kamenické prvky lemující astronomický ciferník z větší části na rytině neodpovídají doložitelné podobě – fotografii z roku 1856 (obr. 2). Kreslíř a rytec si asi usnadnili práci použitím cizích vzorů místo pracného a zdlouhavého překreslování drobných originálních plastik na orloji.

Než postoupíme k dalšímu popisu Kandlerovy rytiny, připomeňme si v této souvislosti jednu zajímavou možnost. V mnohých pracích o pražském orloji se hodnotí různé rozporuplné kresby zachycující orloj. Dovožují se z nich možné podoby orloje a jeho astronomického ciferníku nebo možná pochybení kreslíře, ale bez řady záchytných bodů, svědčících pro tu nebo onu možnost. U Kandlerovy rytiny máme však jedinečnou příležitost zjistit, jak přesně v tomto případě kreslíř a rytec orloj zobrazili, co nepochopili a popletli, a co si vyloženě vědomě upravili dle svého, aby kresba nebo rytina podle jejich názoru vypadala lépe. Máme kresbu z r. 1836 a rytinu podle této kresby z r. 1837. V několika detailech jsou rozdílné, liší se například některá kamenická výzdoba a již zmíněná podoba žezla anděla vlevo od kalendária. Máme také fotografii z r. 1856 (z archivu NTM FOND č. 800 – *Sbírka fotografií*: P37140) zachycující v podstatě tentýž zchátralý stav před velkou opravou a rekonstrukcí orloje 1864–1866. Tato fotografie má ze svého principu nejvíce věrohodnou vypovídající schopnost.

Hodnocení těchto shod a rozdílů nejlépe vynikne na zobrazení nejzajímavější a nejsložitější části Kandlerovy rytiny – na astronomickém ciferníku. Hlavní rozdíly rytiny oproti dnešnímu stavu jsme již probrali, a proto se podívejme na evidentní shody a rozdíly na rytině ve srovnání s fotografií z roku 1856. O tom, že se jedná o zachycení téhož stavu, svědčí shoda v zobrazení složitých tvarových výztuh rafí uprostřed astronomického ciferníku, principiální shoda v zobrazení figurálně malovaného zvěrokruhu a polokruhových výstupků na jeho obvodě (na rytině jen některých), principiální shoda na zobrazení křivek planetních (nestejných) hodin (křivky v horní části pevné základní desky ciferníku – na rytině některé chybí) a staročeských hodin, což jsou gotická čísla 1 až 24 na vnějším mezikruží (staročeský čas začínal západem Slunce). Na rytině ani na fotografii není vnější mezikruží ve správné poloze – na orloji bylo a je pohyblivé.

Co v porovnání fotografie (s přihlédnutím – pokud popisované není zřetelné na fotografii – k principům zobrazení astrolábu, který je podstatou orloje [2, s. 34], [4]) a rytiny kreslíř a rytec nepochopili a popletli? Na rytině nejsou arabská čísla 8 až 12 planetních hodin připsána ke správným křivkám těchto hodin a některé křivky chybí. Obrazy znamení zvěrokruhu nejsou ve správném pořadí, jsou zpřeházené, a ekliptika se nedotýká obratníku Kozoroha – kruhu na pevné základní desce nejbliže středu astronomického ciferníku. Nápis OCCASVS (znamená západ) a CREPVSCVLVM (večerní soumrak) v pravé části pevné základní desky ciferníku jsou na rytině zkomolené.

Dále uvedme dost odvážnou úvahu, co si kreslíř a rytec úmyslně upravili podle svého, aby si usnadnili práci nebo aby kresba a rytina dle jejich pohledu lépe vypadala. Především tmavou kresbu na světlém podkladě obrazů znamení zvěrokruhu si změnili na světlou kresbu na tmavém podkladě. Podoba jednotlivých znamení vůbec neodpovídá podobě na fotografii, ale mnohem lépe nějakému cizímu vzoru, bez respektování proměnné velikosti polí pro jednotlivá znamení na výstředné ekliptice. Obraz Slunce asi zčásti omylem, ale, jak se domnívám, převážně úmyslně a efektně, umístili na rafiji mezi dvě figury připomínající znamení Blíženců, na opačnou stranu ekliptiky než má být, to jest na rafiji a v ekliptice na straně, kde je ruka ukazující na hodiny. Ozdobná cípovitá ozdoba horní poloviny okraje astronomického ciferníku není nikde na žádné jiné kresbě orloje nebo jeho fotografii, a znamená nejspíš také grafické vylepšení vzhledu orloje z vůle kreslíře a rytce. Nelze ale zcela vyloučit ani v té době momentální „ozdobu“ orloje, doplňující výše zmiňovaný nápisový segment, jehož zbytky uchycení jsou na fotografii také vidět.

Nakonec si myslím – při respektu k jejich velkému, složitému a velmi pracnému dílu, že kreslíř a rytec se podařil i jeden technický vtip. Prohnutou rafiji směřující k Měsíci místo ke středu výstředné ekliptiky připevnili – k zábradlí.

Co lze shrnout z předchozích porovnání? Ciferníky pražského orloje i okolní výzdoba jsou dosti složité. Asi přesahují možnosti umělců po velmi dlouhou dobu přesně zaznamenávat všechny podrobnosti orloje v době před vynálezem prakticky využitelné fotografie v 19. století, a nelze ani čekat, že umělci budou dokonale znát složité astronomické principy orloje. Vždyť dokonce i universitní profesor astronomie se dopustil značných chyb [2, s. 88] při velké opravě a rekonstrukci orloje v letech 1864–1866, tedy v době velmi blízké vytvoření Čermákovy kresby perem a dle ní vzniklé Kandlerovy rytiny pražského orloje. Kreslíř a rytec se tedy dopustili některých nepřesností, chyb i vědomých úprav zobrazení. Obdobná situace bude více či méně také i u ostatních kreseb pražského orloje. Nutno brát v úvahu i to, zda se jedná o specializované zobrazení pouze orloje, kde se mohl kreslíř více soustředit na jeden objekt, nebo je orloj zobrazen jako součást většího prostoru Staroměstského náměstí. Jak tedy postupovat při hodnocení těchto starších kreseb? Jediná cesta je hledat shody na více kresbách nebo shody s popisy orloje. Dále velmi pracně vyhodnocovat pečlivost i hodnověrnost autorů kreseb a další různé logické vazby se zkoumanou dobou, s vědomím všech vlivů na možné zkreslení skutečností, které jsme sledovali v předchozím textu.

Poděkování. Děkuji Mgr. Petru Šámalovi z Národní galerie za poskytnutí informací o autorech a nakladatelích popisované rytiny.

L i t e r a t u r a

- [1] ČERMÁK, M.: *Olomoucký orloj*. Memoria, Olomouc, 2005.
- [2] HORSKÝ, Z.: *Pražský orloj*. Panorama, Praha, 1988.
- [3] HORSKÝ, Z., PROCHÁZKA, E.: *Pražský orloj*. Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky IX. ČSAV, Praha, 1964, 83–146.
- [4] KRÍŽEK, M., ŠOLC, J., ŠOLCOVÁ, A.: *Pražský orloj a stereografická projekce*. Matematika – fyzika – informatika 17 (2007), 129–139.
- [5] LORIŠ, J.: *Mánesův orloj*. Orbis, Praha, 1952.
- [6] POCHÉ, E., JANÁČEK, J.: *Prahou krok za krokem*. Orbis, Praha, 1963.
- [7] VLNAS, V. (ed.): *Obrazárna v Čechách 1796–1918* (katalog výstavy). Gallery, Praha, 1996.